

נביאים כמשלימים את מצג התורה

אסף אשר

- א. פתיחה וסיכום ב. בחירת הכהנים במצרים ג.
מרידת בני-ישראל במצרים ובמדבר ד. מכות מצרים

א. פתיחה וסיכום

התנ"ך הוא ספר הסטוריוסופי ולא ספר הסטוריוגרפי. החשוב בתנ"ך הוא נקודת המבט האמונית-נבואית ולא סיפור ההסטוריה המפורטת של עם ישראל. ישנם מאורעות שקרו במהלך הדורות אך לא נכתבו בשעתם מאחר שהתורה לא ראתה צורך לכותבם במקום. כמאמר הגמרא במסכת מגילה דף י"ד ע"א: "נבואה שהוצרכה לדורות - נכתבה, ושלא הוצרכה - לא נכתבה". עם זאת, הדרשנים, ובעקבותיהם הפרשנים, ראו צורך להשלים את התמונה של הכתוב, והם עשו זאת, במקרים רבים, בעזרת השלמת התמונה הנובעת כבר מדברי הנביאים, שכדי להוכיח את העם נעזרו במאורעות שקרו בעבר, ועברו במסורת בעם-ישראל, אך לא נכתבו מאחר ולא נצרכו, ועתה למען התוכחה המקומית של הנביא יצאו מאורעות אלה לכתב. במאמרי זה¹ אוכיח, בסיעתא דשמיא, רעיון זה ע"י עיון בשלושה מקורות בנביאים².

¹ העבודה נכתבה במסגרת הקורס "סוגיות חוצות תנ"ך" ששמעתי מפי הרב יוסי אליצור במכללת "יעקב הרצוג". כאן המקום להודות לחברי דניאל עובדיה ויוחנן חאיק שעזרו לי בעיבוד הרעיונות, בהערותיהם ובהארותיהם.

² רצוי, ואולי אף חובה, לקרוא את הפרקים המדוברים לפני קריאת כל חלק וחלק ע"מ להבין טוב את המדובר.

ב. שמואל א', ב' - בחירת הכהנים במצרים

עלי, הכהן הגדול אשר יושב בשילה, מקבל נבואה עיני נביא (איש אלוקים) הנמסרת לו בעקבות חטאי בניו³. הנבואה מורכבת מעבר, הווה ועתיד. עבר - תולדות הכהונה בישראל, הווה - מצב הכהונה העגום של בני עלי ועתיד - העונש שיוטל על עלי ועל כל ביתו וזרעו.
שמואל א', ב', כ"ז-ל"ו:

"וַיבֹּא אִישׁ אֱלֹקִים אֶל עָלִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' הַנְּגִלָה נְגִלְתִּי אֶל בֵּית אָבִיךָ בְּהֵיחֹתֶם בְּמִצְרַיִם לְבֵית פְּרַעֲה: וּבַחֹר אֶתוֹ מִכָּל שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל לִי לִכְהֵן לְעֹלוֹת עַל מִזְבְּחֵי הַהַקְטִיר קִטְרֵת לְשֹׂאת אֶפֶוד לְפָנַי וְאֶתְנֶה לְבֵית אָבִיךָ אֶת כָּל אֲשֵׁי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: לְמָה תִּבְעָטוּ בְּזִבְחֵי וּבְמִנְחֹתַי אֲשֶׁר צִוִּיתִי מֵעוֹן וְתִכְבְּדוּ אֶת בְּנֵיךָ מִמֶּנִּי לְהַבְרִיאֲכֶם מִרְאשִׁית כָּל מִנְחַת יִשְׂרָאֵל לְעַמִּי: לָכֵן נָאִם ה' אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל אָמַר אֶמְרָתִי בֵּיתְךָ וּבֵית אָבִיךָ יִתְהַלְכוּ לְפָנַי עַד עוֹלָם וְעַתָּה נָאִם ה' חֲלִילָה לִּי כִּי מִכְבְּדֵי אֲכַבֵּד וּבְזֵי יִקְלוּ: הִנֵּה יָמִים בָּאִים וְגִדַּעְתִּי אֶת זְרַעְךָ וְאֶת זְרַע בֵּית אָבִיךָ מֵהָיִוֹת זָקֵן בְּבֵיתְךָ: וְהַבְּטַתְּ צָר מֵעוֹן כָּל אֲשֶׁר יֵיטִיב אֶת יִשְׂרָאֵל וְלֹא יִהְיֶה זָקֵן בְּבֵיתְךָ כָּל הַיָּמִים: וְאִישׁ לֹא אֲכָרִית לָךְ מֵעַם מִזְבְּחֵי לְכֹלוֹת אֶת עֵינֶיךָ וְלֹאֲדִיב אֶת נַפְשְׁךָ וְכָל מִרְבֵּית בֵּיתְךָ יָמוּתוּ אֲנָשִׁים: וְזֶה לָךְ הָאוֹת אֲשֶׁר יָבֹא אֶל שְׁנֵי בְנֵיךָ אֶל חֲפְנֵי וּפִינְחָס בְּיוֹם אֶחָד יָמוּתוּ שְׁנֵיהֶם: וְהִקִּמְתִּי לִי כֹהֵן נֶאֱמָן כְּאֲשֶׁר בְּלִבִּי וּבְנַפְשִׁי יַעֲשֶׂה וּבְנִיתִי לוֹ בֵּית נֶאֱמָן וְהִתְהַלַּךְ לְפָנַי מִשִּׁיחֵי כָּל הַיָּמִים: וְהָיָה כָּל הַנּוֹתֵר בְּבֵיתְךָ יָבֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לְאִגּוּרֵת כֶּסֶף וְכֶפֶר לְחֶם וְאָמַר סִפְחָנִי נָא אֶל אַחַת הַכְּהֹנֹת לְאָכַל פֶּת לְחֶם".

ניתן לראות שהכהנים נבחרו כבר במצרים להיות שבט מיוחד, אך ידוע לנו כבר מעמד הלויים בעם ישראל בענין הנחלה ועבודת המקדש שניתנה להם לאחר

³ עיין בבלי, שבת, נ"ה ע"ב, וכן בעין-איי"ה, שבת ב', עמ' 52-49 פסקאות נ"ג-נ"ה.

חטא העגל⁴ במקום הבכורות! אם כן, מהי הבחירה שמסופרת כאן בספר שמואל⁵?

נעזר תחילה בעיון צדדי במקור אחר בסוף פרשת "ויגש" בפרק מ"ז בבראשית⁶: פסוק ד': "ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גִּשׁוֹן". בפסוק נאמר ע"י בני יעקב שכל מטרתם בבואם למצרים הינה מטרת גרות, מלשון זמניות, עקב הרעב השורר בארץ כנען, ואין הם מתכוונים להשתקע במצרים.

⁴ במדבר פרק ג', א'–י"ג:

"ואלה תולדות אהרן ומשה ביום דבר ה' את משה בהר סיני: ואלה שמות בני אהרן הבכור נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר: אלה שמות בני אהרן הכהנים המשחים אשר מלא ידם לכהן: וימת נדב ואביהוא לפני ה' בהקרבתם אש זרה לפני ה' במדבר סיני ובנים לא היו להם ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם:

וידבר ה' אל משה לאמר: הקרב את מטה לוי והעמדת אתו לפני אהרן הכהן ושרתו אתו: ושמרו את משמרתו ואת משמרת כל העדה לפני אהל מועד לעבד את עבדת המשכן: ושמרו את כל פלי אהל מועד ואת משמרת בני ישראל לעבד את עבדת המשכן: ונתתה את הלויים לאהרן ולבניו נתונים ונתנם המה לו מאת בני ישראל: ואת אהרן ואת בניו תפקד ושמרו את כהנתם והזר הקרב יומת:

וידבר ה' אל משה לאמר: ואני הנה לקחתי את הלויים מתוך בני ישראל תחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל והיו לי הלויים: כי לי כל בכור ביום הכתי כל בכור בארץ מצרים הקדשתי לי כל בכור בישראל מאדם עד בהמה לי יהיו אני ה':

במדבר רבה (וילנא) פרשה ג', ה':

"יתחת כל בכור פטר רחם מבני ישראל - בתחילה היתה העבודה בבכורות, ולפי שקלקלו בעגל זכו לויים על שלא טעו בעגל ליכנס תחתיהם, כי לי כל בכור וגוי כמה דתימא יקדש לי כל בכור וגוי לי יהיו אני ה', לפי שהוא אומר ואני הנה לקחתי את הלויים מתוך בני ישראל תחת כל בכור, שומע אני מיום ההוא ואילך לא יהיו הבכורות קדושים. ת"ל – יהיו, מלמד שהם צריכין פדיון".

⁵ הפסוקים בשמואל מדברים בעצם על שני שלבים שונים: השלב הראשון, התגלות ללויים במצרים - "הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים לבית פרעה" (כ"ז), והשלב השני, בחירת הכהנים לעבודת המשכן והמקדש במקום הבכורות לאחר חטא העגל - "ובחר אתו מקל שבטי ישראל לי לכהן לצלות על מזבחי להקטיר קטורת לשאת אפוד לפני ואתנה לבית אביך את כל אשי בני ישראל" (כ"ח).

⁶ הרעיון חודש לי ע"י הרב אלחנן סמט והוא חלק קטן מרעיון גדול על מהלך הפרשיות שם.

לעומת זאת, המציאות מראה שבני-ישראל נשארים במצרים עוד שנים רבות (210) בעקבות ירידה זו. מדוע, אם כן, משתנה יחסם של בני-ישראל לישיבתם במצרים? תחילה נראה את הפסוקים:

בראשית מ"ז, י"א-כ"ז

"ויושב יוסף את אביו ואת אחיו ויתן להם אֶחָזָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם
בְּמִיטֵב הָאֶרֶץ בְּאֶרֶץ רַעְמֶסֶס כְּאֲשֶׁר צִוָּה פְּרֹעֹה: וַיְכַלְכֵּל יוֹסֵף אֶת
אָבִיו וְאֶת אֶחָיו וְאֶת כָּל בֵּית אָבִיו לֶחֶם לְפִי הַטֹּף: וְלֶחֶם אִין בְּכָל
הָאֶרֶץ כִּי כָבֵד הִרְעֵב מְאֹד וַתִּלְהַ אֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶרֶץ כְּנָעַן מִפְּנֵי הִרְעֵב:
וַיִּלְקֹט יוֹסֵף אֶת כָּל הַכֶּסֶף הַנִּמְצָא בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וּבְאֶרֶץ כְּנָעַן בְּשֶׁבֶר
אֲשֶׁר הֵם שׁוֹבְרִים וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת הַכֶּסֶף בְּיַתֵּהּ פְּרֹעֹה: וַיִּתֵּם הַכֶּסֶף
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וּמֵאֶרֶץ כְּנָעַן וַיָּבֵאוּ כָּל מִצְרַיִם אֶל יוֹסֵף לֵאמֹר הִבֵּה
לָנוּ לֶחֶם וְלָמָּה נָמוּת נִגְדָךְ כִּי אֶפֶס כֶּסֶף: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף הֲבֵנוּ מִקְנֵיכֶם
וְאֶתְנֶנָּה לָכֶם בְּמִקְנֵיכֶם אִם אֶפֶס כֶּסֶף: וַיָּבֵאוּ אֶת מִקְנֵיהֶם אֶל יוֹסֵף
וַיִּתֵּן לָהֶם יוֹסֵף לֶחֶם בְּסוּסִים וּבְמִקְנֵה הַצֹּאן וּבְמִקְנֵה הַבָּקָר
וּבְחֻמְרִים וַיְנַהֲלֵם בְּלֶחֶם בְּכָל מִקְנֵיהֶם בְּשָׁנָה הַהִוא: וַתִּתֵּם הַשָּׁנָה
הַהִוא וַיָּבֵאוּ אֵלָיו בְּשָׁנָה הַשְּׁנִיָּת וַיֹּאמְרוּ לוֹ לֹא נִכְחַד מֵאֲדָנִי כִּי אִם
תֵּם הַכֶּסֶף וּמִקְנֵה הַבְּהֵמָה אֶל אֲדָנִי לֹא נִשְׂאָר לִפְנֵי אֲדָנִי בְּלִתֵּי אִם
גּוֹיֵתָנוּ וְאֲדָמְתָנוּ: לָמָּה נָמוּת לְעֵינֶיךָ גַּם אֲנַחְנוּ גַּם אֲדָמְתָנוּ קָנָה
אֶתְנוּ וְאֶת אֲדָמְתָנוּ בְּלֶחֶם וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְאֲדָמְתָנוּ עֲבָדִים לְפְרֹעֹה וְתֵן
זָרַע וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת וְהֵאֲדָמָה לֹא תִשֵּׁם: וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אֲדָמַת
מִצְרַיִם לְפְרֹעֹה כִּי מָכְרוּ מִצְרַיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חִזַּק עֲלֵהֶם הִרְעֵב
וַתְּהִי הָאֶרֶץ לְפְרֹעֹה: וְאֶת הָעָם הָעֵבִיר אֹתוֹ לְעֵרִים מִקְצֵה גְבוּל
מִצְרַיִם וְעַד קֶזְהוּ: רַק אֲדָמַת הַכֹּהֲנִים לֹא קָנָה כִּי חֵק לַכֹּהֲנִים מֵאֵת
פְּרֹעֹה וְאָכְלוּ אֶת חֲקֵם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרֹעֹה עַל כֵּן לֹא מָכְרוּ אֶת
אֲדָמָתָם: וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל הָעָם הֵן קִנִּיתִי אֶתְכֶם הַיּוֹם וְאֶת אֲדָמַתְכֶם
לְפְרֹעֹה הֵא לָכֶם זָרַע וּזְרַעְתֶּם אֶת הָאֲדָמָה: וְהָיָה בְּתִבְנוֹת וְנִתְתֶם
חֲמִישִׁית לְפְרֹעֹה וְאַרְבַּע הַיְדִית יִהְיֶה לָכֶם לְזָרַע הַשְּׂדֵה וְלֹאֲכַלְכֶם
וְלֹאֲשֶׁר בְּבֵתֵיכֶם וְלֹאֲכַל לְטַפְכֶם: וַיֹּאמְרוּ הַחֲתִינֵנוּ נִמְצָא חֵן בְּעֵינֵי
אֲדָנִי וְהִינֵנוּ עֲבָדִים לְפְרֹעֹה: וַיִּשֵּׂם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחָק עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל

אָדַמַת מִצְרַיִם לַפְרָעָה לַחֲמֵשׁ רַק אָדַמַת הַכְּהֻנִּים לַבְּדָם לֹא הָיְתָה
לַפְרָעָה: וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גִּשְׁוֹן וַיֵּאחָזֶזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ
וַיִּרְבּוּ מְאֹד:"

ניתן לראות שבסופו של התהליך מופיע הכתוב בפסוק כ"ז: "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל
בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם... וַיֵּאחָזֶזוּ בָּהּ..." רואים מכאן שבני-ישראל עוברים תהליך
במצרים, מהו התהליך ומהי הסיבה שבגינה כותבת לנו התורה את כל המדיניות
הכלכלית של יוסף?

בתחילת הפסוקים נראה יוסף נותן לאחיו ולאביו אחוזה בארץ במיטב הארץ
ומכלכלם בלחם לפי הטף. לעומתם, נראים כל שאר מצרים בהיפוך מוחלט.
תחילה אוסף מהם יוסף בתמורה לאוכל את כל כספם, וכשזה תם, הוא מוכר
להם אוכל תמורת מקניהם ובהמותיהם. ובתום המקנה והחיות, קונה מהם
יוסף את אדמתם, מרכז אותם בריכוזי אוכלוסיה גדולים ומשתמש בהם
כאריסים בשדותיו (שהיו עד כה שדותיהם). בתוך כך, מתוארים לנו הכהנים
אשר להם תנאים מיוחדים מטעם המלוכה. הם מקבלים קרקע לעצמם שאינה
נלקחת מהם ובנוסף הם מקבלים קצבה קבועה – "לחם חוקם"⁷. לכהנים
במצרים ישנו מעמד מיוחד ביותר, כנראה, ע"מ לחזק ולייחד את העוסקים
והמורים בענייני הרוח המצריים. בדומה להם מקבלים גם בני יעקב מעמד
מיוחד המקנה להם את כל אותם דברים החסרים לשאר המצרים – אדמה
ולחם-חינם. בני-ישראל שבאים למצרים במעמד של גרים, אורחים, אפילו לא
במעמד של אזרחים סוג ב', קופצים במהירות מפליאה לראש הסולם החברתי
המצרי, לאלטיה של מצרים, שחשוב לזכור שהינה המעצמה העולמית באותם

⁷ "כִּי חֵק לַכְּהֻנִּים מֵאֵת פְּרָעָה וְאָכְלוּ אֶת חֶקֶם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרָעָה", "וַיֵּשֶׁם אֶתְּהָ יוֹסֵף לְחֵק
עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל אָדַמַת מִצְרַיִם...", בבלי, ביצה דף ט"ז ע"א: "מאי משמע דהאי חק לישנא
דמזוני הוא? דכתיב: 'וְאָכְלוּ אֶת חֶקֶם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרָעָה' (בראשית מ"ז, כ"ב). מר זוטרא אמר
מהכא: 'הֵטְרִיפְנֵי לְחֵם חֶקֶי (משלי ל', ח'). ועיין 'תורה תמימה' פסוק כ"ב, הערה ט'.

ימים! על כן נאחזים בני-ישראל במצרים ולא עוזבים אותה גם לאחר סופם של שנות הרעב.⁸

ראינו, אם כן, מהו מעמדם של כהני הדת במצרים. כנראה שגם לכהני עם-ישראל, שבט לוי, ניתנו פריבילגיות על פני שאר העם העובדים בפרך, ורק לאחר חטא העגל נבחרו הכהנים כעובדי עבודת הקודש בבית-המקדש. ננסה להוכיח את דברינו. המפרשים (רש"י, רד"ק ורלב"ג) אומרים שמה ואהרן קיבלו נבואה במצרים כמנהיגי העם (אולי אפילו רק לאהרן עצמו לפני הצטרפות משה כדברי רש"י ורלב"ג) כנזכר ביחזקאל כ', ז': "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אִישׁ שְׁקוּצֵי עֵינָיו הֲשִׁלִּיכוּ וּבְגָלוֹלֵי מִצְרַיִם אֶל תִּטְמְאוּ אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם"⁹. בנוסף, נזכר במדרש הידוע הנאמר בחלקו בהגדה של פסח ומופיע במקור במסכת סוטה דף י"ב ע"א:

"וַיִּלְךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי' (שמות ב', א') - להיכן הלך? אמר רב יהודה בר זבינא: שהלך בעצת בתו. תנא: עמרם גדול הדור היה, כיון שגזר פרעה הרשע כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר: לשוא אנו עמלין! עמד וגירש את אשתו, עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו: אבא, קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות! פרעה לא גזר אלא בעולם הזה, ואתה בעולם הזה ולעולם הבא! פרעה הרשע, ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי

⁸ אותה בעיה קיימת לנו היום עם עם-ישראל הנמצא בתפוצות וחי שם בחיי פאר והדר שסיבה זו מהווה אחד הגורמים המרכזיים לאי עלייתו לארץ...

⁹ כדברי המדרש שמות רבה (וילנא) פרשה ג', ט"ז: "וַיֹּאמֶר בֵּי אֲדָנָי שְׁלַח נָא בְּיַד תְּשַׁלַּח' ... ורבנן אמרי: סבור אתה שהיה מעכב משה לילך - אינו כן, אלא כמכבד לאהרן שהיה משה אומר: עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים פי שנה, הוא שכתב: 'וַיִּנְדַע לָהֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם' (יחזקאל כ', ה'), ומנין שאהרן היה מתנבא? שכן הוא אומר: 'וַיִּבְאֵר אִישׁ אֱלֹהִים אֶל עָלֵי וַיֹּאמֶר אֲלֵיו כֹּה אָמַר ה' הַגְּלָה נְגִלְתִּי אֶל בֵּית אַבְיָן בְּהִיּוֹתָם בְּמִצְרַיִם לְבֵית פְּרַעֲה שְׂמוּאֵל וּבָחַר אֹתוֹ מִכָּל שְׁבִטֵי יִשְׂרָאֵל לִי לְכֹהֵן' (שמואל א', ב', כ"ז-כ"ח), אמר משה עכשיו אכנס בתחומו של אחי ויהיה מיצר, בשביל כך לא היה מבקש לילך, מיד 'וַיִּסַּר אֶף ה' בְּמִשְׁהוֹ'".
ועל כך נעמוד בהרחבה בחלק הבא

שגזירתך מתקיימת, שנאמר: 'וְתִגְזֹר אֹמֶר וַיִּקָּם לְךָ!' (איוב כ"ב, כ"ח) עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן".

עמרם כלוי הינו גדול הדור. לא נראה שהוא משועבד ועל-פיו עושה שאר העם. גם אהרן, שלכאורה, אם אין לו מעמד מיוחד, אמור לעבוד בעבודת פרך, אך הוא הולך לקראת משה ובא עימו לפרעה, וכי יש זמן לעובד בפרך לבוא אל פרעה¹⁰? (נזכיר גם את המדרשים הרבים על אהרן אוב שלום ורודף שלום ומשכין שלום בין אדם לחבירו ובין איש לאשתו, שגם מהם לא עולה תמונת עובד בפרך...). מכל הדברים הנ"ל נראה ששבט לוי נשאר, בניגוד לשאר עם-ישראל, במעמד מיוחד הדומה למעמד הכהנים במצרים ומעמד זה מקנה לו גם את אותו מעמד לו הוא זוכה גם בכניסה לארץ בקבלת הנחלות, ומתנות הכהונה והלוייה, כמובן מתוך הסיבה שהזכרנו לעיל, שבני לוי, ובראשם הכהנים, אמורים לפתח את הצד הרוחני בעם-ישראל ולהורות את תורת ה' ומצוותיו לעם-ישראל.

¹⁰ וכך אומר רש"י בפרשו לשמות ה', ד': " 'לְכוּ לְסִבְלַתֵיכֶם' - לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם. אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, ותדע לך שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות".

וכדברי המדרש בשמות רבה (וילנא) פרשה ה', ט"ז: " 'וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מְלַךְ מִצְרַיִם לְמֶה מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן - מהו למה? אמר להם: אתם למה? ודבריכם למה? לְכוּ לְסִבְלַתֵיכֶם - א"ר יהושע בן לוי שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך אמר להם פרעה בשביל שאתם פנוים אתם אומרים 'נִלְכָּה נִלְכָּה לְאַלְקִינוּ, לְכוּ לְסִבְלַתֵיכֶם' ".

ומרחיב החזקוני בפרשו לפסוק זה: " 'לְכוּ לְסִבְלַתֵיכֶם' - הטעם מפני מה זכו שבטיו של לוי להיות חפשי משעבוד מצרים? כשעבדו מצרים בישראל מתחלה היה פרעה משעבד עצמו עמהם כדי שיתאמצו במלאכה כדדרשינן (סוטה י"א ע"ב): 'בְּפֶרֶךְ' - בפה רך, באותה שעה נזכר שבטו של לוי מה שצוה יעקב בשעת פטירתו שלא ישאהו לוי לפי שהיה עתיד לשאת את ארון קודש ולא רצה לשעבד את עצמו ולא הכריחם פרעה, מיום ההוא והלאה הוקבע להיות משועבד כל מי שעבד עצמו. ועוד נמצא באגדה: אברהם מסר כל קבלת התורה ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב ללוי, ולוי וזרעו הושיבו ישיבות במצרים, ולפי שלא היו יודעים שום מלאכה ולא נסו בה, רק בתורה היה כל עסקיהם - לא נשתעבדו במצרים".

ג. יחזקאל כ' - מרידת בני-ישראל במצרים ובמדבר

יחזקאל בנבואתו ובתוכחתו לעם-ישראל מגלה לנו עוד פרטים חשובים על תקופת מצרים והמדבר.

בהכירנו את הכתוב בתורה לא מצאנו את הידוע לנו ממדרשים רבים ודרשות שונות שבמצרים היו בני-ישראל שקועים במ"ט שערי טומאה. ידוע שבני-ישראל התאמצו לשמור על יהדותם ועל הישרדותם חרף גזירותיו של פרעה אך מניין שבני-ישראל שקעו כה עמוק?

המקור המדרשי הקדום ביותר המדבר על מ"ט שערי טומאה הוא הזהר. בפרשת יתרו כותב הזהר את הדברים הבאים ע"פ פירוש הסולם ב'ו'¹¹:

"אמר לו, זה שהקב"ה מזכיר את ישראל בכל מקום ומקום 'אֲנֹכִי ה' אֱלֹקֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. אֲנִי ה' אֱלֹקֶיכֶם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם'. איזה יתרון מלמדנו בזה? הלא תנאי שלם הוא, זה שאמר לאברהם, 'כִּי גַר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְגו' וְאֶתְרֵי כֵן יֵצְאוּ בְּרֶכֶשׁ גָּדוֹל'. אם כן למה לו להזכיר להם הדבר בכל מקום ומקום?

אמר לו, בוא וראה בני, הקב"ה לא התנה עם אברהם, אלא שיוציא את ישראל מגלות מצרים, ולא שיוציאם מתחת שיעבוד אלוהים אחרים. כי ודאי כשישראל היו במצרים, נטמאו וטנפו את עצמם בכל מיני טומאה, עד שהיו שוכנים תחת מ"ט כוחות הטומאה. והקב"ה הוציאם מתחת השיעבוד של כל אלו הכוחות. ועוד, שהביאם במ"ט שערי בינה, שכנגדם דשערי טומאה. מה שלא התנה עם אברהם אלא להוציאם ממצרים, והוא עשה טובו וחסדיו עמהם, להוציאם ממ"ט שערי טומאה, ולהכניסם במ"ט שערי קדושה. ומשום זה תמצא בתורה, חמישים פעמים יציאת מצרים, להראות לכל בני העולם, החסד שעשה הקב"ה עם ישראל, שהוציאם מאלו כוחות הטומאה, והביאם לתוך כוחות הטהרה, שהם חמישים שערי בינה. וזה הוא שאנו סופרים אותם, מ"ט שערי בינה, מיום טוב של פסח עד חג שבועות. ואנו סופרים ימים

¹¹ ההדגשות במקור.

ושבועות, והנה העירו החברים, שמצוה לספור ימים, ומצוה לספור שבועות. כי בכל יום הוציאנו מכח הטומאה והביאנו כנגדו לכח הטהרה".

מכאן, שגם הזהר אינו מסיק מתוך עובדות אלא מתוך דרש על מספר ההזכרות של יציאת מצרים בתורה, אך מהי הסיבה בגינה הולך הזהר לכיון נורא זה להעיד על עם-ישראל דברים איומים ונוראים שכאלה? התשובה טמונה כנראה בפסוקים ז'-ט' בפרקנו. אמנם, עובדת הימצאותם של גילולים ושיקוצים במצרים לא חדשה לנו, היא כבר נכתבה בדברים כ"ט, ט"ו-ט"ז: "כִּי אֶתֶם יִדְעֶתֶם אֶת אֲשֶׁר יִשְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר עָבַדְנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָבַדְתֶּם: וְנִתְּרָאוּ אֶת שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֶת גְּלִלְיָהֶם עַץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם", אך השתמשות בני-ישראל בשיקוצים ובגילולים חדשה לנו. נוסף על כך, מצב בני-ישראל היה כה גרוע והם היו כה משוקעים בחטאם שאפילו כאשר ה' אומר להם (כנראה ע"י אהרן, כפי שהראנו בחלק הקודם של העיון) להשליך את שיקוצי עיניהם ולא להיטמא בגילולי מצרים, אין הם שומעים לקולו וממרים בו ולא שבים בתשובה. דברים כה קשים הביאו כנראה את הזהר לומר את דבריו אלה ולחפש להם סימוך נסתר בתורה¹².

אנו מוצאים בפרק שלוש פעמים שבהן הקב"ה רוצה להשמיד את עם-ישראל ולפזר אותו בגויים¹³. החל מבמצרים עצמה וממשיך במדבר על עבודת אלילים (שיקוצים וגילולים), המרת פי הקב"ה, אי הליכה בחוקיו, אי שמירת משפטיו וחילולי שבת גדולים¹⁴. מטרת הדברים בנבואה הינה להראות שהתנהגות בני-

¹² ישנו איזכור נוסף בנביאים להימצאות ע"ז אצל עם-ישראל ביהושע כ"ד, י"ד: "וַיַּעֲתָה יְרָאוּ אֶת ה' וַעֲבָדוּ אֹתוֹ בְּתַמִּים וּבְאֵמֹת וְהִסִּירוּ אֶת אֱלֹקִים אֲשֶׁר עָבְדוּ אֲבוֹתֵיכֶם בְּעֵבֶר הַנְּהָר וּבְמִצְרַיִם וַעֲבָדוּ אֶת ה'".

¹³ דבר זה מוזכר בתהילים ק"ו, כ"ו-כ"ז: "וַיִּשְׂא יְדוֹ לָהֶם לְהַפִּיל אוֹתָם בַּמִּדְבָּר: וְלַהֲפִיל זֶרְעֵם בְּגוֹיִם וּלְזָרוֹתָם בְּאֶרְצוֹת".

¹⁴ יש מן המפרשים שרצו לשייך את חילולי השבת לשבת הראשונה של המן שבה יצאו ללקוט מן השבת וכן על מעשה המקושש שקרה בשבת השניה, אך, אם יורשה לי, זה נראה מוזר שהנביא משתמש בביטוי "וְאֶת שִׁבְתֵּי חֻלּוֹ מֵאֲד" (פסוק י"ג) רק על חילולי השבת הללו, וכמאמר

ישראל הינה עקבית בעוזבם את דרך ה'. החל מהעבדות במצרים, דרך דור המדבר, ממשיך דרך דור הבנים של יוצאי מצרים וגם לאחר הכניסה לארץ עד ימי הנביא ממשיכים בני-ישראל להמרות את פי ה' על-אף אזהרותיו והדרכותיו החוזרות ונשנות¹⁵. בנבואתנו ניתן לראות עוד מקור למדרש שנראה לכאורה כתמוה. כך כתוב במסכת ברכות דף ל"ב ע"א:

" מְבַלְתִּי יְכַלֵּת ה' (במדבר י"ד, ט"ז), יכול ה' מיבעי ליה! - אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, עכשיו יאמרו אומות העולם: תשש כחו כנקבה ואינו יכול להציל. אמר הקדוש ברוך הוא למשה: והלא כבר ראו נסים וגבורות שעשיתי להם על הים! - אמר לפניו: רבונו של עולם, עדיין יש להם לומר: למלך אחד - יכול לעמוד, לשלשים ואחד מלכים - אינו יכול לעמוד. אמר רבי יוחנן: מנין שחזר הקדוש ברוך הוא והודה לו למשה - שנאמר: 'וַיֹּאמֶר ה' סִלְחָתִי כְּדָבָרְךָ' (במדבר י"ד, כ'). תני דבי רבי ישמעאל: כדבריך עתידים אומות העולם לומר כן. אשרי תלמיד שרבו מודה לו. 'וְאוֹלָם חַי אֲנִי' (במדבר י"ד, כ"א). אמר רבא אמר רב יצחק: מלמד, שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, החייתני בדבריך".

מפתיע תוכן פנייתו של משה, מהיכן שואב המדרש את הרעיון שה' חושש לשמו הגדול מהגויים?¹⁶ כנראה שהתשובה נמצאת כאן ע"פ מהלך הדברים בפרק (וכמובן מתוך שדבר זה ה' אמרו כבר בעצמו במצרים - יכול משה להשתמש בו אל מול ה' ומתוך כך ברורה תשובתו המפוייסת של ה').

המדרש בספרי זוטא על במדבר ט', ד': "מלמד שלא עשו ישראל שבת כל ארבעים שנה שהיו במדבר אלא שבת הראשונה בלבד..."

¹⁵ המפרשים מנסים למצוא סימוכים מהתורה לכל המקרים המוזכרים בפרק אך בודאי אין זה פשט התורה מכיון שכונותיו של ה' שנמנע מהשמיד את ישראל למען שמו לא מוזכרות...

¹⁶ אמנם בפסוקים שם במדבר י"ד, י"ד-ט"ז עולה שתוכן פנייתו של משה היא גם הסתכלות מנקודת מבטם של הגויים, אך המדרש מפתח את הדברים כפגיעה אישית בה', דבר שלא מוזכר בפסוקים הללו ועולה מנבואתנו.

ד. ישעיהו י"ט – מכות מצרים

בהגדה של פסח וכן במקורות חז"ליים קדומים מוזכר הרעיון של מכות נוספות, לאותן הכתובות בספר שמות, שלקו מצרים, והתנאים מנסים למצוא סימוכים נסתרים לדבריהם מפסוקים שונים:

"ר' יוסי הגלילי אומר: מנין אתה אומר שלקו המצרים במצרים עשר מכות, ועל הים לקו חמשים מכות? במצרים מה הוא אומר: 'וַיֹּאמְרוּ הַחֲרָטְמִים אֶל פְּרַעֲהַ אֶצְבַּע אֱלֹקִים הוּא' (שמות ח', ט"ו). ועל הים מה הוא אומר: 'וַיֵּרָא יִשְׂרָאֵל אֶת הַיָּד הַגְּדֹלָה' (שמות י"ד, ל"א). כמה לקו באצבע - עשר מכות. אמר מעתה: במצרים לקו עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות.

ר' אליעזר אומר: מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים היתה של ארבע מכות? שנאמר: 'וַיִּשְׁלַח בָּם חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבֹרָה וְזַעַם וְצָרָה מְשַׁלַּחַת מְלֹאכֵי רָעִים' (תהילים ע"ח, מ"ט). 'עֲבֹרָה' - אחת. 'זַעַם' - שתיים. 'צָרָה' - שלש. 'מְשַׁלַּחַת מְלֹאכֵי רָעִים' - ארבע. אמר מעתה: במצרים לקו ארבעים מכות ועל הים לקו מאתיים מכות.

ר' עקיבא אומר: מנין שכל מכה ומכה שהביא הקב"ה על המצרים במצרים היתה של חמש מכות? שנאמר: 'וַיִּשְׁלַח בָּם... חֲרוֹן אַפּוֹ' - אחת. 'עֲבֹרָה' - שתיים. 'זַעַם' - שלש. 'צָרָה' - ארבע. 'מְשַׁלַּחַת מְלֹאכֵי רָעִים' - חמש. אמר מעתה: במצרים לקו חמשים מכות, ועל הים לקו חמשים ומאתים מכות".

מקור נוסף¹⁷ ממנו ניתן ללמוד מה הן המכות הנוספות שקיבלו מצרים הינו נבואת "משא מצרים" של ישעיהו בפרק י"ט, בו לכאורה, אנו נתקלים במצב מורכב. מחד, נבואה היא חיזוי העתיד, ומאידך, נבואת "משא מצרים" כוללת

¹⁷ ישנם מקומות נוספים, שמתוכם עולה רעיון דומה והם מהוים השלמה לרעיון בו נדון בחלק זה, כגון פרקים כ"ט-ל"ב ביחזקאל.

בתוכה את המכות הנוספות למכות מצרים שהיו בעבר. ננסה ליישב סתירה זו כאשר נגדיר שלהבנתנו הנבואה מדברת על מצב שבו מכות מצרים והגלוה אליהן, שעליו נעסוק בעיוננו, יחזרו עם שינוי אחד, יהיה סוף טוב לספור כמתואר בפסוק כ"ב: "וַיִּנְגַף ה' אֶת מִצְרַיִם נֶגֶף וַרְפּוּא, וַיָּשׁוּבוּ עַד ה' וַיַּעֲתֶר לָהֶם וַיִּרְפָּאֵם", רפואת מצרים לאחר הנגף בהם ה', וחזרתם בתשובה יהיו רק בעתיד, אך הכאת מצרים היתה גם בעבר.

תחילה, נראה מספר נקודות המשיקות אחת לשניה בין מכות מצרים ובין נבואתנו:

א. הפסוק הפותח את הפרק אומר כך: "מִשָּׂא מִצְרַיִם הִנֵּה ה' רֹכֵב עַל עֵבֶק קַל וּבָא מִצְרַיִם וְנָעוּ אֱלִילֵי מִצְרַיִם מִפְּנֵי וּלְבַב מִצְרַיִם יִמַּס בְּקִרְבּוֹ", הפחד הגדול האוחז את מצרים איננו מפחיד את המצרים עצמם אלא אף את אליהם ("וְנָעוּ" – לשון רעדה וזעזוע), מעין דברי ה' אל משה ואהרן בשמות י"ב, י"ב: "וְעַבְרָתִי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּלִילָה הִזָּה וְהִפִּיתִי כָּל בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד בְּהֵמָה וּבְכָל אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה'".

ב. בפסוק כ"א מתוארת מטרת הפחדת המצרים: "וַיִּנְדְּעוּ ה' לְמִצְרַיִם וַיִּדְּעוּ מִצְרַיִם אֵת ה' בַּיּוֹם הַהוּא וַעֲבָדוּ זָבַח וּמִנְחָה וְנָדְרוּ נֶדֶר לַה' וַיִּשְׁלְמוּ". ידיעת ה' כתכלית מכות מצרים מתוארת גם כן בפסוקים רבים בספר שמות: "וַיִּדְּעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּנִטְתִּי אֵת יָדִי עַל מִצְרַיִם וְהוֹצֵאתִי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם" (שמות ז', ה'), "וְהִפְלִיתִי בַּיּוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גִּשְׁן אֲשֶׁר עָמִי לַעֲמֵד עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הִיּוֹת שָׁם עִרְב לְמַעַן תִּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' בְּקִרְבֵּי הָאֶרֶץ" (שמות ח', י"ח), "כִּי בַּפַּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלַח אֶת כָּל מַגְפָּתֵי אֵל לְבָד וּבַעֲבָדֶיךָ וּבַעֲמֶךָ בַּעֲבוּר תִּדְעוּ כִּי אִין כָּמֹנִי בְּכָל הָאֶרֶץ" (שמות ט', י"ד), "וַיִּדְּעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' בְּהַכְּבִדִי בַּפְּרָעָה בְּרַכְּבוֹ וּבַכְּרִשִׁיו" (שמות י"ד, י"ח), "וְחִזְקֹתִי אֵת לֵב פְּרָעָה וְנָדַף אַחֲרֵיהֶם וְאִפְבְּדָה בַּפְּרָעָה וּבְכָל חֵילוֹ וַיִּדְּעוּ מִצְרַיִם כִּי אֲנִי ה' וַיַּעֲשׂוּ כֵן" (שמות י"ד, ד')¹⁸. ובפסוקים נוספים.

¹⁸ תכליתן של מכות מצרים בהנחלת ידיעת ה' לאומה המצרית, זו דעת ר' יוחנן, והיא עומדת בניגוד לדעת ריש לקיש הטוען שמטרת מכות מצרים היא התגלות מלכות ה' על האומות, ועל-כן

ג. גם תיאור המעשה עצמו - נגיפת מצרים, מתואר הן בפרקנו, כפי שראינו לעיל, והן בשמות י"ב, כ"ג: "וְעָבַר ה' לְנֶגֶף אֶת מִצְרַיִם וְרָאָה אֶת הַדָּם עַל הַמִּשְׁקוֹף וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת וַפָּסַח ה' עַל הַפֶּתַח וְלֹא יָתַן הַמִּשְׁחִית לָבֹא אֶל בְּתֵיכֶם לְנֶגֶף".

ד. אחת התופעות המוזכרות בפרק הינה בעיית הדייגים אשר אין להם יותר פרנסה מכיון שמתו כל הדגים שבנהרות כמתואר בפסוק ח': "וְאָנּוּ הַדְּיָגִים וְאָבְלוּ כָּל מִשְׁלִיכֵי בִּיאֹר חֶכָה וּפְרָשֵׁי מְכַמְרֵת עַל פְּנֵי מַיִם אֲמָלְלוּ", דבר אשר מזכיר לנו את המתואר במכת הדם בשמות ז', י"ח: "וְהַדְּגָה אֲשֶׁר בִּיאֹר תָּמוּת וּבָאֵשׁ הַיָּאֵר וְנִלְאוּ מִצְרַיִם לַשָּׂתוֹת מִיַּם הַיָּאֵר".¹⁹

ראינו, אם כן, את נקודות הממשק בין המתואר בפרקנו לבין המתואר במכות מצרים שבספר שמות. נתמקד עתה בחידושים העולים מן הנבואה שלנו, נעמוד עליהם בקצרה, נקשר ביניהם ולבסוף נראה מה מטרתם ע"פ חז"ל. בפרק מתוארים דברים רבים: מלחמות פנימיות²⁰ וחיצוניות ואיבוד העצמאות המדינית והשלטון (ב', ד'), יבוש נהרות מצרים האדירים (ואין צורך לשיטתו, ה' מכה את המצרים בכח רב כדי להוכיח לפרעה מי חזק יותר מבין השניים. ועיין עוד במאמרו של הרב יהודה פרומן, ר' יוחנן וריש לקיש – יסוד ומלכות, "ממעין מחולה" 11, שבת ה'תשס"ב.

¹⁹ יש מפרשים שקישרו אף בין פסוק ה' לבין קריעת ים-סוף כמתואר בשמות י"ד, כ"א-כ"ב.

²⁰ כדברי המדרש תהילים למזמור קל"ו פסוק י': "לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּכֹכְרֵיהֶם" - בשעה ששלח הקב"ה מכת בכורות, אמר לו כחצות הלילה ומת כל בכור, נכנסו כל הבכורות אצל אבותיהם ואמרו להם כל מה שאמר משה הביא עלינו, אין אתם מבקשים שנחיה? בואו והוציאו את העברים האלו מבנינו, ואם לאו אנו מתים! השיבו להם ואמרו אפילו כל המצרים מתים אינן יוצאין מכאן. מה עשו? נכנסו כל הבכורות אצל פרעה, והיו מצווחין לפרעה, ואומרים בבקשה ממך הוצא את העם הזה שבשבלם רעה תבא עלינו ועליך. אמר לעבדיו צאו וקפחו שוקיהם של אלו. מה עשו הבכורות? מיד יצאו ונטלו כל אחד חרבו והרג את אביו, שנאמר: 'לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּכֹכְרֵיהֶם', למכה בכורי מצרים אין כתיב כאן, אלא 'לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּכֹכְרֵיהֶם', ששים רבוא הרגו הבכורות באבותיהם".

להרחיב בחשיבות הנהרות למצרים כידוע (ה', ו'), התייבשות כל סוגי הגידולים של מצרים (ו'-ז', ט'), בעיות קשות של עוני עקב קשיים גדולים בתעשייה ובמסחר (ח'-י'), חוסר יכולת המביאה לידי חוסר אמון באילי מצרים וחכמיה (ג', י"א-ט"ו), בלבול רב ופחד גדול מפני ה' (ט"ז-י"ז, וכן ב' ע"פ רד"ק).

המלבי"ם בתיאור מאלף מקשר בין הדברים ומחלק אותם לשלושה סוגים של מכות (ואביא אותו בלשונו הזהב):

פירוד חברתי:

" וְנִלְחָמוּ אִישׁ בְּאָחִיו - הנה דרך הנהוג בעת ילחמו ממלכה בממלכה, ישלימו כל הערים העומדים תחת פקודת הממלכה ביניהם, והיו לאגודה אחת ללחום נגד מתקוממיהם בלב אחד, וכן עת תלחם עיר בעיר, ישלימו בני העיר להיות כאיש אחד נגד העיר העושה עמה מלחמה, וכשילחמו משפחה עם משפחה אחרת, איש ברעו, אז יצטרפו כל האחים והקרובים אשר במשפחה ההיא להיות בקשר אחד. אבל פה תחלה ילחמו איש באחו - עד שתהיה פירוד בין האחים בני המשפחה, ואח"כ איש ברעו - אשר אינו ממשפחה אחת, ילחמו משפחה במשפחה, ואח"כ ילחמו עיר בעיר אחרת, ואח"כ ממלכה בממלכה אחרת - ובאופן זה תהיה המלחמה עליהם מבית ומחוץ, מלחמה פנימית של האחים והמשפחות והערים, ומלחמה חיצונית של הממלכות".

בעיות בהנהגה מדינית:

" וְנִבְקָה - רוח החכמה והגבורה של מצרים שהיו חכמים וגבורים מעולם תתרוקן עתה מהם.
'וְעָצְתוּ' - גם העצה הנמצאת אצלם מכבר בעיני המלחמה והנהגת המדינה, אבלע ואשחית אותה.
'וְדָרְשׁוּ' - וכשיהיו ריקם מכל עצה וגבורה ידרשו אל הבלים לבלתי הועיל.

הערה: [א] חוזק העם תלוי בשני דברים: א] בהאחדות אשר ביניהם שיהיו כולם כגוף אחד. ב] בעצה וגבורה למלחמה. וע"כ צייר סבת ירידתם, בשני דברים אלה: א] במלחמה אשר בין איש לריעו. ב] בשאבדו גבורתם ונסרחה חכמתם".

ונפילה כלכלית:

" וְנִשְׁתּוֹ' - מספר והולך איך ע"י אבדת ממשלתם, וע"י היותם למס עובד תחת שבט אכזריים, אבדו גם מחייתם ופרנסתם, וחושב בזה חמשה דברים:

א] הנה טוב ארץ מצרים היה ע"י נהר הנילוס שעלה בכל שנה והשקה את אדמתם, ובזה היה תלוי כל הצלחתם, וע"כ צייר חורבנם ביבושת הנהר ההוא. ויען שלדעת הקדמונים כל הנהרות מתמלאים מימי הים, והנילוס כאחד מהם, מצייר כי המים נעתקו ונכרתו מהים וממילא נתייבש נהר הנילוס גם כן...

ב] 'ערוֹת' - היו מצרים מתפרנסים, מרוב התבואה הגדלה בארצם, עד שהיתה נקראת אוצר הדגן, כי לשם היו באים מארצות רחוקות לשבור בר ולחם...

ג] 'וְאָנוּ' - היו מתפרנסים ע"י צידת דגים שהיה שם לרוב וגם זה נשבת ביבוש הנהר, 'הַדְּיָגִים' - הם האנשים שפרנסתם ע"י צידת דגים יתאוננו כי חסר לחמם...

ד] 'וּבְשׁוֹ' - היו המצרים מרויחים ע"י הפשתה שגדל לרוב במצרים, שש ובד וחטובות אטון מצרים כנודע בקורות ימי קדם, עתה גם זה יכרת מהם...

ה] 'וְהָיוּ' - היו רבים מתפרנסים על ידי עבודת הבנינים שהיו עושים להגיר המים מן הנילוס אל החפירות המיועדות להם, ומקצתם היו עושים בנינים לסתום המים שיעמדו שם לעת הצורך. אומר שתותיה הם העושים במלאכה להגיר המים בעת רבוי המים

ועלייתו הם יהיו מדוכאים בעוני, וכן העושים סתימות של אגמים שינפשו שם המים וינוחו ולא יגירו לחוץ, יהיו אגמי נפש מחוסר לחם".

פרק זה היוה כנראה את הבסיס לדברי ר' אמי במסכת ברכות דף ט' ע"ב:

" וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם (שמות י"ב, ל"ו). אמר רבי אמי: מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן. וריש לקיש אמר: עשאוה כמצולה שאין בה דגים".

רש"י:

"כמצודה שאין בה דגן - דרך צידי עופות לזרוק דגן תחת מצודות כדי שיבאו עופות ונלכדין, וכשאינן בה דגן אין עוף פונה אליה, כך ריקנו המצרים מכל ממונם, 'וַיִּנְצְלוּ' - כתרגומו: ורוקינו. כמצולה שאין בה דגים - כמו מצולות ים, כלומר: בתוך התהום אין מצויין דגים, אלא על שפת הים היכא דאיכא מזון".

ועל כך מסביר הרב קוק בעין-א"י, ברכות א', פרק ראשון, פסקה קט"ז:

"מאזהרת התורה שלא לשוב למצרים, אנו למדים שהיה צריך עצה ושמירה שלא ימשך העם גם כן ברבות הימים למצרים, כי שם היו עלולים לשוב לשפלות נפשם ועבדותם, ועם זה לתועבות מצרים המורגלים. והנה הכין קורא הדורות יתברך עצה מרחוק לבטל את השפעת כח המושך את העם למצרים.

והנה דבר הממשיך רבים למדינה אחת, יתכן בראש הוא אם יש שבר שמה ומקום להעשיר, שתשוקת כל עם רבה לזה, ינהרו שם רבים, וזאת הסבה תקרב גם עמים רחוקים לבא לארצות רחוקות מאתם במקום וברוח. אמנם עם שהורגל לארץ אחת ונתרחק ממנה, הוא יכול לנטות לאהבת החברה של הארץ ההיא, ולא יתכן

שלא ימשכנו לבו לה רק בהתבטל שמה סדרי חברה מתוקנים, שאז לא יחפץ איש לשבת בארץ שוממה.

על כן אמר ר' אמי שעשוה כמצודה שאין בה דגן, כי ע"י שנטלו ממנה עושרה, שוב לא תמשוך אליה אנשים בתקותם להעשיר, והיה זה די לבטל כח המושך של ישראל למצרים. וחד אמר שזה לא היה מספיק מפני הנטיה וההרגל של ישראל שמה, על כן הכין השי"ת עצה מרחוק שהושפלה מצרים כ"כ ע"י עוניה, עד שלא היה ביכולתה להנהיג עוד בה סדרי חברה כהוגן, והיתה דומה למצודה שאין בה דגים. שהמצודה שיש בה דגים ינהרו דגים אליה מאהבת החברה, לא אהבת התועלת לבד, כדברי המפרש בפרק "לא יחפור" גבי מרחיקין מצודת הדג מן הדג²¹. והיה צריך שע"י עוננים תתבטל מישראל אהבת החברה להם, למען לא יאבו לשוב שמה, כעצת ה"ו".

בדבריו, מוסיף הרב קוק סיבה נוספת למגוון ולריבוי של מכות מצרים, מעבר להבטחה לאברהם להינקם מהמצרים²², מוסיף הרב, שהבאת המכות על

²¹ חידושי הרשב"א על בבא-בתרא דף כ"א ע"ב: "מרחיקין מצודת הדג מן הדג, יש מפרשים - מן הדג אם נתן חברו עיניו בדג גדול ופרש מצודה לצודו מרחיק חברו מצודתו משם כמלא ריצת הדג, ויש מפרשים - מן הדג שנותן במצודתו שדרך הדייגין לתת במצודתן דג כדי שיבאו הדגים לאכול שם אותם דגים ויצודו במצודה".

²² בראשית ט"ו, י"ד.

המצרים הייתה גם, ואולי בעיקר, למען עם-ישראל. למען לא ישוב העם לשיעבוד מצרים ולטומאתה.